

ÇALIŞTIRILAN ÇOCUKLARIN BEDENSEL GELİŞİMİ VE SAĞLIK SORUNLARI

İzzet DUYAR

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü

Özet

Son yıllarda sayıca azalma eğilimine girse de çalıştırılan çocuklar halen küresel çapta bir sorun olmaya devam etmektedir. Çocuk emeğinin kullanımı çok yönlü bir olgu olmakla birlikte sağlık üzerindeki etkileri her zaman ön planda olmuştur. Ağır işlerde çalışmanın çocuk sağlığını ve gelişimini olumsuz yönde etkilediği genelde kabul gören bir görüştür; ancak “hafif” işlerde çalışma söz konusu olduğunda bir uzlaşmadan bahsedilemez. Bazı araştırmacılar özelliklerle son yıllarda “hafif” işlerde çalışmanın çocukların fiziksel ve ruhsal sağlığını olumlu yönde etkileyebileceğini daha sık dillendirir olmuşlardır. Bu çalışma, literatür verileri ışığında çalışma yaşamına erken yaşlarda girmiş çocukların fiziksel sağlığının çalışma koşullarından nasıl etkilendiğini sektörler bazında ele alıp değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmalar, tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe yüzlerce farklı işkolunda çalıştırılan çocukların sağlığının iş ortamının çeşitli olumsuzlukları nedeniyle tehdit altında olduğunu göstermektedir. Bu durumu en net şekilde, genel sağlığın en önemli göstergesi olan fiziksel büyüme verilerinde görmek mümkündür. Farklı çalışma alanlarından elde edilen veriler “hafif” işlerde çalışmanın da çocukların sağlığını olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Ulaşılan bu sonuçlar, çocuk işçiliğinin hemen ortadan kaldırılması gereken bir olgu olduğunu gözler önüne sermektedir.

Anahtar sözcükler: Çalıştırılan çocuklar, çocuk emeği, sağlık sorunları, fiziksel gelişim.

Physical Development and Health Problems of the Children in Employment

Abstract

Although the number of children in employment has a tendency to decline in recent years,

child labour still remains a global issue. The use of child labour is a multifaceted phenomenon, however, its effects on health have always been at the forefront. It is a commonly accepted view that performing heavy works negatively affects the health and development of the children, but there is no consensus with regard to the effects of working in “light” duty jobs on children’s health. Some researchers, particularly in recent years, suggest more frequently that working in “light” duty jobs might affect the physical and mental health of the children positively. The aim of this study is to assess in the light of literature how working conditions affect physical health of the children started working at early ages, on a sectoral basis. The studies on this issue reveal that the health of the children employed in hundreds of different branches of agriculture, industry and service sector is threatened by various unfavourable conditions of the work environment. This can most clearly be seen through the data on physical growth of the children, which is the most important indicator of general health status. The findings about various fields of work show that working in “light” duty jobs also affects the children’s health negatively. It is concluded that child labour is a phenomenon that must be eradicated immediately.

Key words: Children in employment, child labour, health problems, physical development.

Çalıştırılan Çocuklara İlişkin Güncel Tespitler

Küresel çapta yapılan son tahminler ekonomik faaliyet içerisinde bulunan çocuk sayısının son 15 yıl içerisinde azalma eğilimine girdiğini ortaya koymaktadır. 2000 yılı rakamlarına göre 5-17 yaşları arasında ekonomik faaliyet içerisinde olan çocuk

sayısı 351,9 milyon iken 2012 yılında bu sayı 264,4 milyona gerilemiştir (1). Benzer bir eğilimi tehlikeli işlerde çalıştırılan çocuk sayısında da gözlemek mümkündür. Sözü edilen araştırmanın tahminlerine göre 5-17 yaşlarında olup da tehlikeli işlerde çalıştırılan çocuk sayısı belirtilen dönemde 170,5 milyondan 85,3 milyona düşmüştür (1). Farklı toplumlardan elde edilen bu verilerin güvenilirliğini¹ bir kenara bırakıp, söz konusu rakamların gerçeği yansıttığını varsaysak bile 2012 yılı itibarıyla Dünya üzerindeki 5-17 yaş grubu çocuk nüfusunun yüzde 16,7'sinin ekonomik faaliyet içerisinde olduğunu, bunların yüzde 5,4'ünün tehlikeli işlerde çalıştıklarını ifade edebiliriz.

Çocuk emeğinin yaygın olarak kullanıldığı ülkeler arasında Türkiye de yer almaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2012 yılında yapılan bir araştırmanın verilerine göre ülke genelinde 6-17 yaşlarında çalıştırılan çocuk sayısı 893.000'dir (2). Bu, aynı yaş grubunda kurumsal olmayan çocuk nüfusunun yüzde 5,9'unun istihdam edildiği anlamına gelmektedir. 2012 yılı için bulunan sayı ve oranlar, 2006 yılında yine TÜİK tarafından yapılan başka bir çalışmada ulaşılan rakamlarla hemen hemen aynıdır. Neticede, 1999-2006 yılları arasında Türkiye'de çalıştırılan çocuk sayısında ve oranında cüzi azalmalar meydana gelse de (3), ekonomik krizler ve özellikle de yarısı çocuk yaşta olan 3,5 milyon Suriyeli mülteci nedeniyle çalışan çocuk sayısının belirtilen resmi rakamların çok üzerinde seyrettiği rahatlıkla söylenebilir. Çalıştırılan çocukların sayısının artışında, eğitim sisteminde yeni uygulamaya geçirilen 4+4+4 düzenlemesinin de etkili olduğu yönünde görüşler mevcuttur (4).

Hem Türkiye hem de Dünya genelinde çeşitli işkollarında çalıştırılan milyonlarca çocuk çalışma koşullarından ve iş ortamlarından nasıl etkilenmektedir? Genellikle yetişkinler için tasarlanmış/üretilmiş alet edevat ve iş ekipmanlarıyla uzun saatler boyunca kirli, paslı ortamlarda çalışmak; bu esnada kimyasal ve toksik maddelere, toza ve dumana maruz kalarak çalışmak büyüme sürecinde olan çocukların fiziksel gelişimini ve sağlığını ne yönde ve hangi boyutta etkilemektedir? Elinizdeki yazının amacı, yukarıda belirtilen sorulara daha önce yapılmış araştırmaların bulguları ışığında cevap verebilmektir.

Çocuk Bedeni ve Çalışma Yaşamı

Çalışmanın çocuk gelişimi ve sağlığı üzerindeki etkilerini incelerken öncelikle çocuk bedeninin pek çok yönden yetişkinlerden farklı olduğu göz önünde tutulmalıdır. Farklılığın temelinde, çocuk bedeninin, hücre ve sistemlerinin henüz büyüme ve gelişme aşamasında olması yatmaktadır. Bu durum çocuk bedeninin morfolojik, fizyolojik ve psikolojik açıdan yetişkinlere kıyasla daha duyarlı ve incinebilir olmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla daha erken yaşlarda çalışmak durumunda kalan çocukların iş ve çalışma yaşamından yetişkin çalışanlardan daha fazla oranda etkilenmeleri beklenmelidir. Özellikle uzun saatler boyunca ağır işlerde çalışan, gece mesaisi yapan, zararlı kimyasallarla temas halinde olan çocukların bu olumsuz koşullardan etkilenmemeleri mümkün değildir. Dahası, çocukların seks işçisi olarak kullanıldığı durumlar sağlık açısından olduğu kadar toplumsal ve ahlaki yönlerden de çocukların sömürülmesi anlamına gelmektedir. Çocukların bu şekilde ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmaları kabul edilemez ve bu tür çalıştırılma biçimlerinin ortadan kaldırılması gerektiği konusunda geniş bir uzlaşımın varlığından söz edilebilir.

Çocukların çalıştırılması gündeme geldiğinde ağır ve tehlikeli işlerin çocukların gelişimine ve sağlığına olumsuz etkilerinin olduğu tartışmasız kabul edilmektedir. Ancak çocuklar yalnızca ağır ve tehlikeli işlerde değil, kimi zaman "hafif" işlerde çalıştırılırlar. Bazı araştırmacılar çocukların çalışmasının pozitif etkilerinin olabileceğini ileri sürmekte ve özellikle de "hafif" işlerde çalışmanın çocukların gelişimine katkı sağlayacağını belirtmektedirler. Örneğin Fassa ve çalışma arkadaşları uluslararası literatürde de sıkça atıf alan bir yazılarında çocukların çalıştırılmasının yalnızca negatif etkilerinin olmadığı, pozitif etkilerinin de olduğu fikrini savunmaktadırlar (5). Yazarlara göre çalışmak, çocuklarda disiplin, sorumluluk, kendine güven ve bağımsızlık duygularını geliştirmekte; bunun yanı sıra paranın nasıl kontrol edileceğini de öğretmektedir.² Hafif işlerde çalıştırılan çocukların çalışma yaşamından olumlu yönde etkilendiklerini ifade eden görüşleri şüpheyle karşılamak gerekir. Öncelikle, yukarıda Fassa ve arkadaşlarının çocukların çalışmasıyla kazandıklarını öne sürdükleri özellikler en genel tanımıyla kapitalizmin insan yetiştirme düzeyinin gereklerinin yerine getirilmesi anlamına gel-

mektedir. Çalışan çocukların disiplinli olması, parayla erken yaşlarda tanışıp onu nasıl kontrol edeceklerini öğrenmesi aynı zamanda itaatkâr ve paranın kölesi olan kuşakların yetişmesi demek değil midir? Erken yaşlarda diğer çocuklarla sosyalleşme ve oyun ortamından uzaklaştırılarak çalışma yaşamının içine, onun katı kurallarına sokulmaya çalışan çocukların bundan pozitif yönde etkilendiklerini ileri sürmek, aslında çocuk emeğinin ve çalıştırılmasının devam etmesini desteklemek anlamına geleceği unutulmamalıdır.

Öte yandan hafif işlerde çalışmanın çocuklara kazandıracığı iddia edilen özelliklere bakıldığında, ileri sürülen görüşlerin çok önemli bir çelişkiyi barındırdığı da vurgulanmalıdır. Çalışan çocukların bir taraftan *disiplinli* ve *para tutkunu* olmalarını beklerken diğer taraftan da bu çocukların *kendine güvenen* ve *bağımsızlık* duygusu gelişkin özgür bireyler olarak yetişecekleri beklentisi birbirleriyle uyumsuz gelişkilere. Çocuk yaşta çalışmaya başlayan çocukların Fassa ve arkadaşlarının belirttiğinin tam aksi yönde, yani kendine güvenden çok büyüklere, ustalarına, işverenlerine güvenen ve bağımsızlık duygusu zayıf olan bireyler olarak yetişecekleri öngörüsü daha olasıdır. Bu noktada, geleneksel çırak ve kalfalık sistemlerinde kuşaklar boyunca neredeyse değişmeden devam eden, tamamen itaate dayalı, bağımsızlığın esamisinin okunmadığı insan yetiştirme düzeni akla gelmelidir.

Özetleyecek olursak, çocukların çalıştırılmasını "hafif" işler üzerinden rasyonelleştirme çabalarının dayanaktan yoksun olduğu belirtilmelidir. Tabii ki çocuk emeği ve çalıştırılması tek tip değildir: kimi çalıştırılma biçimleri Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) konvansiyonlarında da belirtildiği gibi "çocuk emeği ve çalıştırılmasının en ağır ve kabul edilemez formlarını" oluştururken kimi formları "hafif" işler kategorisinde değerlendirilebilir (7). Ancak tüm çalıştırılma biçimlerinin çocuk sağlığı, bedeni, ruhsal yapısı ve sosyalizasyonu üzerine az ya da çok olumsuz etkileri bulunmaktadır. Aşağıda bu etkilenmelerin neler olduğu ve küçük bedenler için ne tür tehlikeler doğurduğu konusu ele alınacaktır.

Çalıştırılan Çocuklar ve İş Yaşamından Kaynaklanan Tehlikeler

ILO'nun 2012 yılı tahminleri esas alındığında çalıştırılan çocukların en yoğun faaliyet gösterdik-

leri alan yüzde 58,6 ile tarımdır (1). Bunu hizmet sektörü (32,3)³ ve sanayi sektörü (%7,2) izlemektedir. Türkiye'de de çalıştırılan çocukların sektörlerine göre dağılımı -rakamlar biraz farklı olsa da aynı sırayı takip etmektedir (tarım %44,7, hizmetler %31,0, sanayi %24,3) (2). Aşağıda çalıştırılan çocukların karşılaştıkları sağlık sorunları yukarıda belirtilen sektörler bazında ele alınıp gözden geçirilecektir.

Tarım

Çalıştırılan çocukların Dünya coğrafyasındaki dağılımına bakıldığında çocuk emeğinin her bölgede karşımıza çıkmakla birlikte az gelişmiş ekonomilerde yoğunlaştığı görülür. Bu tip toplumlarda tarım, çocukların en fazla çalıştırıldıkları sektördür. Çocuklar bir yandan büyük çiftliklerde tarım işçisi olarak düşük ücretlerle çalıştırılırken, diğer yandan da ailelerin geçimlik faaliyetlerinde ücretsiz işçi/yardımcı olarak çalıştırılmaktadır. Türkiye'de de örnekleri görüldüğü gibi, bazı ülkelerde çocuklar aileleriyle birlikte mevsimlik tarım işçisi olarak da çalıştırılmaktadır.⁴ Diğer sektörlerle kıyaslandığında tarım alanında çocukların daha erken yaşlarda çalıştırılmaya başladıkları tespiti yapılabilir. Tarım sektörü aynı zamanda çalıştırılan çocuklar açısından mortalite ve morbidite hızlarının en yüksek olduğu sektörlerin başında gelmektedir (8).

Tarım alanında çalıştırılan çocuklar için en yıpratıcı faktörlerden birisi uzun çalışma saatleri olup, bu alanda çalıştırılan çocukların haftalık çalışma süreleri 60 saati bulabilmektedir (9). Bunun yanı sıra yük kaldırma ve taşıma gibi güç gerektiren ağır işler çocukların sağlığı üzerinde olumsuz etkiler doğurmaktadır. Tarımsal faaliyette bulunanlar uzun süreler boyunca güneşe, rüzgâra, soğuğa, sıcağa vb iklimsel olaylara maruz kalırlar. Ancak zirai faaliyet içerisinde yer alan çocuklar için en önemli tehlike kaynağı, çeşitli biyolojik ve kimyasal zararlı maddelere maruz kalmaktır. Toz ve toprakla sürekli temas halinde olma nedeniyle karşılaşılan enfeksiyonlar da bu kapsamda değerlendirilebilir. Tarım alanında faaliyet gösteren çalışanlar için potansiyel diğer bir tehlike de kullanılan makine ve teçhizattan kaynaklanan kazalar ve bunlara bağlı yaralanmalardır. Sözgelimi ABD gibi sanayileşmiş bir ülkede dahi her 3 günde 1 çocuk, tarımla ilişkili kazalar nedeniyle hayatını kaybetmekte ve günde 45 çocuk aynı nedenlerle yaralanmaktadır (10). Bu nedenle tarım

alanında karşılaşılan tablonun bir trajedi olduğu, yaralanma ve ölüm istatistiklerinin “öngörülebilir” ve “önlenebilir” olmasından dolayı bu tür olayların “kaza” olarak tanımlanamayacağı görüşü gündeme taşınmıştır (10).

Ekip biçme işlerinde makine ve motorlu araç kullanımından kaynaklanan kazalar gündeme getirildiğinde traktör kaynaklı olanlar ilk sırada yer alır. Avustralya ve ABD’de yapılan bir araştırmada 7-9 gibi küçük yaşlarda dahi erkek çocukların yaklaşık yüzde 30’unun traktör kullandıkları tespit edilmiştir (9). Bu kadar küçük yaştaki eğitimsiz ve deneyimsiz çocukların traktör kullanması ölümler ve yaralanmalarla sonuçlanan kazalara yol açmaktadır. Kırsal alanlarda traktör kazaları o kadar çok olmaktadır ki tüm ölümlü kazaların üçte biri traktör kaynaklıdır (10). Traktör dışında kamyon, römork ya da diğer tarım makinelerinin devrilmesi de ölümlü ve yaralanmalı kazalara neden olmaktadır. Zirai faaliyetler sırasında işçiler çeşitli kesici ve delici aletler kullanmak durumundadırlar. Bunları kullanma konusunda yeteri beceriye ve bedensel yeterliliğe (özellikle kas-iskelet sisteminin matürasyonu açısından) sahip olmayan çocuk işçiler haliyle daha fazla yaralanma olayı yaşamaktadırlar. Benzer şekilde ekme, biçme ve hasat döneminde çalışan çocuklar yük kaldırıp indirirken hem kendileri düşme tehlikesi yaşamakta hem de üzerlerine yükler düşebilmektedir. Bunların dışında, hayvanlar tarafından ısırılmalar (özellikle at ve eşek) da sıkça görülen olaylardır. Yukarıda sıralanan tüm bu olaylar yaralanma, kesilme, burkulma, ezilme gibi travmatik olayların niçin çalışan çocuklarda daha fazla görüldüğü konusuna açıklık getirmektedir.

Tarım alanında çalışan çocuklar sık sık toksik ve kanserojen maddelerle bir aradadırlar. Örneğin; Kamerun, Fildişi Sahili, Gana ve Nijerya’da 1500 kakao çiftliğini kapsayan bir çalışmada 153.000 çocuğun koruyucu ekipman kullanmadan pestisit ilaçlaması yaptıkları tespit edilmiştir (11). Çocuklar çoğu zaman pestisitleri, herbisitleri ve gübreleri hazırlama, karıştırma, taşıma ve uygulama işine fiilen katılırlar. Bu esnada maske gibi koruyucu ekipman ya da özel giysiler çoğunlukla kullanılmaz ya da yetişkinler için üretilen koruyucu ekipmanlar ve elbiseler kullanılır ki bunlar da yetişkinler için üretildiği için çocukları korumada yetersiz kalır (9).

Öte yandan çocuklar bu maddelerin kullanımı konusunda eğitim almadıkları için zararlı kimyasalların vücutlarına temasını ya da solunmasını engelleme konusunda duyarlı değildirler. Üstelik tarım alanlarında bu maddelerin artıklarından kurtulmak için genellikle özel önlemler de alınmaz. Nitekim çocuklar fırsat bulduklarında bunları (örneğin ilaç kutularını) oyun aracı olarak kullanabilirler. Pestisitlerin bazılarının son derece toksik ve kanserojen oldukları bilinmektedir. Bu maddeler ayrıca beyin fonksiyonlarını, davranışları ve mental sağlığı olumsuz etkilemelerinin yanı sıra ileriki yıllarda hem erkeklerin hem de kadınların üreme sağlığı üzerinde yıkıcı etkilere sahiptir (12).

Tarım alanlarında çalışan çocukları bekleyen diğer bir tehlike parazitik ve diğer bulaşıcı hastalıklara yakalanma riskidir. Örneğin, Mısır’ın Assiut bölgesinin kırsal alanda tarım işçiliği yapan okul çocukları arasında yapılan bir araştırmada çocukların yüzde 69,3’ünde ($n=630$) çeşitli parazitik enfeksiyonların var olduğu tespit edilmiştir (13). Tarlaların ve yaşam alanlarının hijyenik olmamasının yanı sıra içme sularının temiz olmaması, gerek insan ve gerekse hayvan dışkılarının günlük yaşam alanlarıyla temas halinde olması enfeksiyon riskinin yüksek olmasının başlıca nedenleri arasında yer almaktadır. Bunun yanında toz, toprak ve dışkılarla sürekli temas halinde olmak enfeksiyon oranının yüksekliğine etki eden başka bir faktördür.

Sanayi

ILO tarafından yapılan son tahminlere göre Dünya genelinde 12,1 milyon çocuk sanayide, özellikle de inşaatlarda, madenlerde, taş ocaklarında, küçük atölye ve işletmelerde, tamirhanelerde çalıştırılmaktadır (1). Türkiye’deki rakamlara bakıldığında 2012 yılı itibarıyla endüstrinin çeşitli alanlarında faaliyet gösteren işyerlerinde çalıştırılan çocuk sayısının 217.000 olduğu, bunlardan 40.000’inin 6-14 yaş arasındaki çocuklar olduğu görülmüştür (2).

Ülkelerin üretim özellikleri dikkate alındığında çocukların çalıştırıldığı alanlar açısından büyük bir çeşitlilik söz konusudur, ancak büyük işletme ve fabrikalarda çocuk çalıştırılması nadir görülen bir olaydır. Çocukların çalıştırıldığı küçük işletme ve atölyeler genellikle sağlığı tehdit edecek düzeyde kirli, tozlu, bozuk ürünlerle ve kimyasal madde atıklarıyla dolu, havalandırması ve ışıklandırması ye-

tersiz, aşırı gürültülü, sanitasyonu olmayan, ilkyardım malzemelerinin yetersiz olduğu ve yeterli koruyucu ekipmanların olmadığı yerlerdir. Temel ergonomik gereklilikleri dahi yerine getirmekten uzak olan bu tür çalışma ortamları ve koşullarının - tüm çalışanlar için sağlığı tehdit eder boyutta olmakla birlikte- çocuklar için zararlı ve tehlikeli olduğu teslim edilmelidir.

Endüstriyel üretime dönük işkolları içerisinde çocuk sağlığı için en tehlikeli olan faaliyetlerin başında madencilik ve inşaatçılık gelmektedir. Afrika'da, Orta Doğu'da, Latin Amerika'da, Orta ve Güney Asya'daki ülkelerde çocuklar madenlerde ve inşaat işlerinde sıkça çalıştırılmaktadır. Bazı ülkelerde bu tür işlerde çocuklar 7 yaşında dahi çalıştırılmaya başlamaktadır (9). Çocuklar koruyucu ekipmanlar ve özel elbiseler olmaksızın günde 12 saate varan sürelerle ergonomik olmayan koşullarda ve ortamlarda çalıştırılmaktadır. Madenlerde çalışanlar için en önemli stres kaynağı yüksek nem oranıdır. Madenlerde çalışmanın diğer güçlüğü de uzun süre dizler üzerine çömelerek ve/ya sırt üstü yatarak çalışmak zorunda kalınmasıdır. Uzun süre bu pozisyonlarda çalışmak işçilerde kas-iskelet sistemi hastalıklarını da beraberinde getirir. Ayrıca maden-

lerde solunan havanın niteliğine bağlı olarak solunum yolu ve akciğer hastalıkları da yukarıdaki tabloya eşlik eder.

İnşaatlarda çocuklar genellikle taşıma, çimento hazırlama, metal doğrama, boyama ve tesisat (örneğin elektrik, su, kalorifer) döşeme işlerinde çalıştırılırlar. Mesailerinde sırasında çocuklar iskele ve katlardan düşme, göçük altında kalma, elektriğe çarpılma, üzerlerine inşaat malzemeleri düşme ve uzun süre ekstrem hava koşullarına maruz kalma gibi tehditlerle karşı karşıya kalırlar. Bunların neticesinde yaralanmalar, kesilmeler, burkulmalar, çıkıklar ve ezilmeler en sık karşılaşılan travmalardır. Yaralanma, kesilme ve ezilme olaylarının sonrasında tetanos vakaları da gelişebilmektedir. İnşaatlarda çalışma aynı zamanda çeşitli patlama ve yangın tehlikelerini de beraberinde getirir. Zehirli kimyasallara maruz kalma, asbest ve fiberglas gibi zararlı maddelerin solunması neticesinde oluşan solunum yolu hastalıklarına ve/ya enfeksiyonlara yol açar. Başta kum ve çimento tozları olmak üzere pek çok maddenin solunması bu tabloyu daha da kötüleştirir. Yine başta kil olmak üzere pek çok maddeyle sürekli temas halinde olmak dermatitis olaylarını artırır (9).

ABD'de inşaat sektörü tarımın ardından en fazla çocuk çalışanın hayatını mesleki faaliyetler nedeniyle kaybettiği işkoludur. Bu ülkede 1984-1998 yılları arasındaki kayıtların incelenmesi neticesinde 326 çocuk ve ergenin kaza ve yaralanmalar sonucunda yaşamını kaybettiği anlaşılmıştır (14). Ölümle sonuçlanan bu kazaların en önemli nedeni, yüksekte (örneğin çatılarda ve kulelerde) çalışmaktan kaynaklanan düşmeler ve elektrik çarpmalarıdır.

Tekstil, hazır giyim ve halı-kilim dokuma atölyeleri Dünya genelinde en fazla çocuk işçi çalıştırılan yerlerdendir. Bu tür işyerlerinde küçük yaşta çocuklar günde 12-14 saat, haftada yedi gün ve genellikle sağlıksız koşullarda çalıştırılmaktadır (15). Bu tür işlerde çalışanlarda ağır yükleri kaldırmak, taşımak ve uzun süre uygunsuz pozisyonlarda, ergonomik kurallara aykırı olarak çalışmaktan dolayı yaralanma ve kas-iskelet sistemi hasarları ortaya çıkmaktadır. Pamuk, keten ve diğer tür iplik ve kumaşlardan kaynaklanan tozların solunması nedeniyle astım, asbest hastalığı ve bisinozis gibi solunum yolu hastalıkları gelişebilmektedir. Tekstil

fotoğraf erişim url'i: <https://bianet.org/bianet/siyaset/101949-anayasaya-cocuk-isci-girmemeli>

alanında sıkça kullanılan boyarmadde, sodyum, bikromat, potasyum ve solvent gibi zararlı kimyasallar hem zehirlenmelere hem de uzun süre maruz kalma neticesinde çeşitli kanserlere yol açabilmektedir.

Sanayide çalıştırılan çocuklar denildiğinde, yukarıda sayılanlara ek olarak mobilya yapımı ve tamirinde, tuğla ve briket imalatında, ayakkabı yapımı ve tamirinde, deri işlemeciliğinde, oto tamir ve metal doğrama işlerinde vb alanlarda çalışanlar da akla gelmelidir. Yukarıda sayılan işkolları için geçerli olan sağlık sorunları genel anlamıyla bu son grup için de geçerlidir; ancak çalışma alanlarına özgü bazı tehlikelerin diğerlerinden daha öne çıktığı söylenebilir. Sözgelimi ayakkabı yapımında faaliyet gösteren çocuklar, kullanılan yapıştırıcılar ve diğer kimyasallar sebebiyle artan bir kanser riskiyle karşı karşıyadırlar (16). Ayakkabı yapımında kullanılan bu kimyasalların başta akciğerler ve larinks olmak üzere vücudun değişik bölgelerinde malign neoplazmalara neden olduğu, bu maddelerle karşılaşmayan kişilerde kanserleşme oranının belirgin ölçüde düşük olduğu ortaya konmuştur (17). Bunlara ek olarak, ayakkabı yapımında kullanılan yapışkan ve zamlarda bulunan organik solventlerin nörotoksik etkileri de mevcuttur. Öyle ki, en çok ayakkabı yapımcılarında görüldüğü için “ayakkabıcı felci” olarak tanımlanan bir hastalık tıp literatürüne girmiştir (18). Oto bakımı ve tamirati işlerinde çalıştırılan çocuklar ise ortamda bulunan kimyasal madde ve tozların da etkisiyle boğaz/burun problemleri yaşarlar ve sık sık rhinit ve faranjit olurlar (19). Bu işlerde çalıştırılan çocukları bekleyen diğer bir sağlık sorunu da kas ve iskelet sisteminde meydana gelen hastalıklardır (19). Bu sektörde çalıştırılan çocuklar ayrıca keskin-sivri araç gereçlerin yanı sıra elektrikli aletleri, matkapları, vb. diğer ekipmanları kullanmaktan dolayı sıkça yaralanmaktadırlar (20).

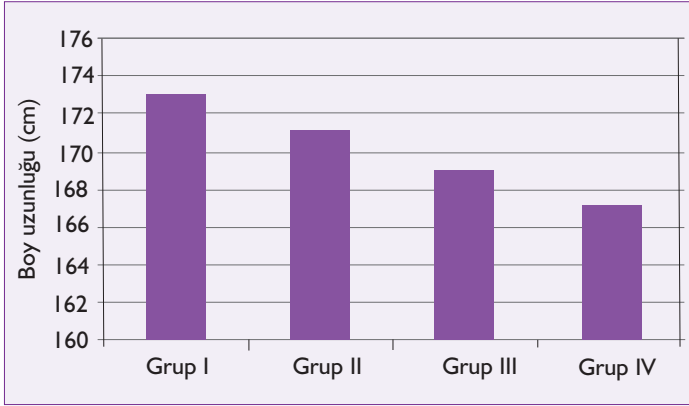
Hizmet sektörü

Restoranlarda ve otellerde garsonluk, komilik ve bulaşıkçılık, küçük dükkânlarda tezgâhtarlık, fırıncılık, pastacılık, perakende satıcılık ve işportacılık, kargoculuk (taşımacılık), getir-götür işleri, insan ticareti, ticari seks işçiliği, otoparkçılık gibi çok çeşitli işler bu kategoride değerlendirilir. Bunun yanı sıra sokakta yaşayan çocukların yaptığı işler (ayakkabı boyacılığı, mendil satıcılığı, araba yıkayıcılığı, kırmızı ışıklarda duran arabaların ön camlarının te-

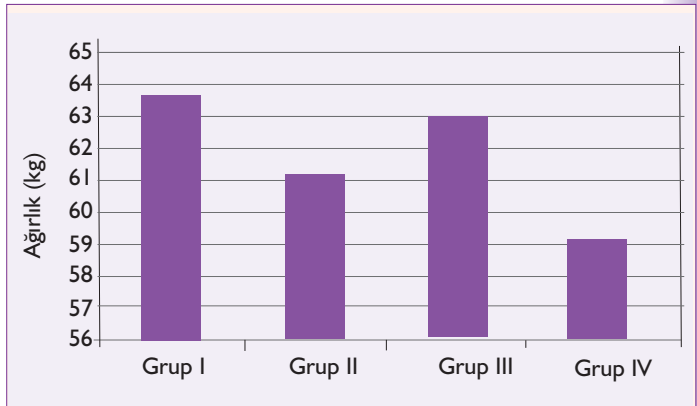
mizliği, çöp toplayıcılığı, dilencilik, vb.) de bu başlık altında değerlendirilebilir. ILO çalıştırılan çocukları faaliyet gösterdikleri alanlara ayırırken hizmet sektörü içerisinde domestik işlerde ev işlerinde çalıştırılan çocukları da dâhil etmektedir. ILO'nun son rakamlarına göre Dünya üzerinde hizmet sektöründe çalıştırılan çocuk sayısı 54,3 milyondur (bunun içerisindeki 11,5 milyon çocuk domestik işlerde çalıştırılmaktadır). Hizmet sektöründe çalışan çocuklar ekonomik faaliyet içerisindeki çocukların yüzde 32,2'sini oluşturmaktadır (1). Türkiye'de ise 2012 yılı rakamlarına göre hizmet sektöründe çalıştırılan çocuk sayısı 277.000'dir (2).

Hizmet sektöründe çalıştırılan çocukların çalışma ortamları ve koşullarına ilişkin pek çok sorunun mevcut olduğu belirtilmelidir. Bunların başında uzun çalışma saatleri gelmektedir. Buna bir de, günün çok erken saatlerinde işe başlama ve/ya günün geç saatlerine dek çalıştırılma eklendiğinde çocuk bedenlerinin ne denli zorlanma içerisinde oldukları daha iyi anlaşılır. Gelişme çağındaki çocuklar için en önemli gereksinimlerden biri de yeterli ve “sağlıklı” bir uykudur. Çok erken kalkan, geç saatlere kadar çalışan çocukların yeterince uyumadıkları ve dolayısıyla bedensel gelişimlerinin sekteye uğradığı rahatlıkla ifade edilebilir. Çocuklar bu işkollarında genellikle kendilerinin sahip olduğu beceri ve deneyimin ötesinde (örneğin bir kalfa ya da ustadan beklenen) iş performansı beklentisiyle çalıştırılırlar. Çocukların ve adölesan ergen yaşlarda olanların fiziksel, fizyolojik ve duygusal olarak erişkin düzeyinde matüre olmadıkları dikkate alınacak olursa, küçük yaştaki çalışanların başta kas-iskelet sistemi olmak üzere pek çok hastalıkla yüz yüze gelmeleri sürpriz değildir.

Hizmet sektöründe faaliyet gösteren işkollarında çalıştırılan çocuklar için en önemli sağlık tehlikelerinden biri de yaralanmalardır. Örneğin, ABD'de perakendecilik işiyle uğraşan çocuklarda meydana gelen ve ölümlerle sonuçlanmayan yaralanma vakaları ülke genelinde bu yaşlarda meydana gelen yaralanmaların yaklaşık yarısını, ölümlerle sonuçlanan yaralanmaların ise yüzde 20'sini oluşturmaktadır (5). Bu işkollarında çalıştırılan çocuklar için en önemli tehlikelerden biri de cinsel saldırılara ve tacizlere maruz kalmadır. Ayrıca sokaklarda çalışıp yaşayan, çöp toplayan çocukların gerek kendi

Şekil-1: Boy uzunluğunun çalışma geçmişine bağlı olarak değişimi (Grup I: Hiç çalışmayanlar; Grup II: 1-2 yıl çalışanlar; Grup III: 3-4 yıl çalışanlar; Grup IV: 5 yıl veya daha uzun süre çalışanlar) (25).

Şekil-2: Vücut ağırlığının çalışma geçmişine bağlı olarak değişimi (Grup I: Hiç çalışmayanlar; Grup II: 1-2 yıl çalışanlar; Grup III: 3-4 yıl çalışanlar; Grup IV: 5 yıl veya daha uzun süre çalışanlar) (25).

yaşlılarının gerekse yetişkinlerin şiddetine maruz kaldığı gözlenmiştir. Örneğin Brezilya'nın önemli kentlerinden Rio de Janeiro'da her gün ortalama 3 sokak çocuğunun öldürüldüğü, bunların pek çoğunun da polislerce yapıldığı tespit edilmiştir (5). Bu çocukların çoğu uyuşturucu kullanmaya, fuhuşa ve illegal işleri yapmaya teşvik edilir ya da zorlanırlar. Bunların dışında sokaklarda yaşayan çocuklar, özellikle de çöp toplayıcıları hayli sağlıksız ortamlarda yaşamaktadırlar. Aralarında hepatit A, B ve C, HIV/AIDS, tetanos ve koliform grubu bakterilerin de olduğu enfeksiyonlara sıkça maruz kalırlar (9). Sokakta çalışan ve yaşayan çocuklar arasında cam ve kesici metallere neden olduğu yaralanmalar oldukça sık yaşanır. Gıda zehirlenmeleri ve sağlıksız besinleri tüketme nedeniyle sindirim sistemi hastalıkları da bu çocuklarda sıkça görülür (9).

Çalıştırılan Çocuklarda Fiziksel Büyüme ve Gelişim

Yukarıdaki satırlarda -sektörler temel alınarak çalıştırılan çocukların karşılaştıkları sağlık sorunları ve hastalık riskleri sıralanmıştır. Bu değerlendirme, tabii ki, sözü edilen sağlık sorunları ve hastalıkların ayrı ayrı ortaya çıktıkları anlamına gelmez. Çoğu durumda, sıralanan hastalık ve sorunlardan pek çoğu birlikte/bir arada gelişim göstererek bedeni ve genel sağlığı olumsuz yönde etkiler. Bu anlamda, çalıştırılan çocukların genel vücut sağlığının çalışma yaşamından nasıl etkilendiğini anlamının en önemli yolu fiziksel büyümeye ilişkin verilere bakmaktır. Çocuklarda büyüme ve gelişme tek başına

hücre ya da doku artışı olmayıp, bedenin pek çok sisteminin koordineli ve "sağlıklı" çalışmasının bir ürünüdür. Bu nedenle çalıştırılan çocukların "sağlıklı" bir ortamda yaşayıp yaşamadıklarını anlamının en pratik yolu somatik büyümeye ilişkin verilere başvurmaktır.

"Çocuk çalıştırılması"nın "çocuk işçiliği"ne dönüştüğü dönemde, yani sanayileşmenin başladığı yıllarda atölyelerde, fabrikalarda ve madenlerde çalıştırılan küçük çocukların büyüme verileri de toplanmaya başlamıştır. Dolayısıyla yaklaşık iki asırdır işçi olarak çalıştırılan çocukların bedensel gelişimlerinin çalışma koşullarından nasıl etkilendiğine dair bilgi sahibiyiz (6,21) (6,21). Söz konusu çalışmalar, çalıştırılan çocukların aynı sosyoekonomik düzeye sahip olan ancak çalışmayan yaşlılarından büyüme açısından daha geride olduklarını ortaya koymuştur. Diğer bir anlatımla, çalıştırılan çocuklar ve ergenler çalışmayan yaşlılarından hem boy uzunluğu hem de vücut ağırlığı bakımından geri kalmaktadır (21,24).

Konuyu daha somut biçimde ortaya koymak için Türkiye'de yapılan bir çalışmanın bulgularını verebiliriz. Duyar ve Özener (21) tarafından yapılan ve 14-18 yaş diliminde yar alan ancak çalışmaya genellikle 11-12 yaşlarında başlayan 532 çırağın çalışmayan yaşlılarıyla karşılaştırmalı olarak incelendiği araştırma hem ülkemizde hem de Dünya üzerinde çocuk işçilerin büyüme ve gelişiminin ele alındığı en kapsamlı incelemelerden birisidir. Bu incelemenin sonuçlarına göre çıraklar; çalışmayan yaşlılarından ortalama olarak 2,9 cm daha kısa

boyu, 1,6 kg daha düşük ağırlıktadır. Gruplar arasında gözlenen farklılıklar istatistiksel olarak anlamlıdır. Diğer bir anlatımla, çalıştırılan çocukların bedensel gelişimi yaşlılarının gerisinde kalmaktadır (21).

Duyar ve Özener'in çalışmasında yalnızca boy uzunluğu ve vücut ağırlığı değerleri dikkate alınmamış, fiziksel gelişimi yansıtan 20'ye yakın antropometrik değişken de ölçülmüştür. Boy ve ağırlık dışındaki vücut ölçüleri genel olarak değerlendirildiğinde, çıraklarda beden uzunlamasına gelişimi yavaşlarken, enlemesine büyümenin (hipertofi) tetiklendiği tespit edilmiştir. Bu, işçi çocukların kısa boylu ancak iri kemikli, yani bodur bir vücut yapısına sahip oldukları anlamına gelmektedir (19,20). (21,22).

Duyar ve Özener çırak olarak çalıştırılan çocuklara ilişkin verileri başka bir bakış açısıyla analiz etmişlerdir. Bu kez, 18-19 yaşlarında 124 genç çalışanın çalışma geçmişini dikkate alarak hiç çalışmamış olan yaşlılarıyla karşılaştırmalı olarak incelemişlerdir (25). Buna göre Grup I'ı hiç çalışmayanlar, Grup II'yi 1-2 yıl çalışanlar, Grup III'ü 3-4 yıl çalışanlar ve Grup IV'ü 5 yıl ve daha fazla çalışanlar oluşturmuştur. Şekil-1'de görüleceği gibi çalışma süresi ile boy gelişimi arasında negatif bir korelasyon vardır, yani çocukların çalışma geçmişi arttıkça boyları da o denli kısa kalmaktadır. Hiç çalışmayan grup ile 5+ yıl çalışan grup arasındaki ortalama boy uzunluğu farkı yaklaşık 6 cm'dir. Şekil-2'de görüleceği gibi vücut ağırlığı da -boy uzunluğundaki kadar olmasa da- çalışma yaşamından etkilenmektedir. Çalışma geçmişi arttıkça ortalama vücut ağırlığı değerleri de azalma eğilimine girmektedir. Hiç çalışmamış grup ile 5+ yıl çalışan grup arasındaki fark yaklaşık 5,5 kg'ı bulmaktadır.

Yukarıdaki bulgular, erken yaşlarda çalışmaya başlayan çocukların karşılaştıkları çeşitli olumsuzluklar nedeniyle büyüme ve gelişmelerinin çalışmayan yaşlılarının gerisinde kaldığını net bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu bulgular, çalıştırılan çocukların genel sağlık yönünden çalışmayan yaşlılarına göre daha dezavantajlı konumda olduklarının dolaylı bir anlatımıdır. Ülkemizde yapılan benzer nitelikli diğer çalışmalarda da aynı istikamette sonuçlara ulaşılmıştır (26-29).

Çalışma yaşamının olumsuz etkilerinin neler olduğuna gelince, malnütrisyon başta olmak üzere, iş

yaşamının beraberinde getirdiği fiziksel ve fizyolojik yüklenmeler (örneğin; uzun çalışma saatleri ve yetersiz uyku), çalışma ortamının hijyeni, maruz kalınan toksik ve kimyasal maddeler, ergonomik olmayan çalışma koşulları ve ortamları (tozlu, kirli, gürültülü ve karanlık) sayılabilir.

Sonuç Yerine

Çocuk emeği ve bu emeğin kullanımı günümüz toplumlarının baş etmek zorunda oldukları problemler arasında ön sıralarda yer alır. Çocuk emeğinin kullanımı gündeme geldiğinde akla gelen ilk konu, çalışmanın çocuk bedeni ve sağlığı üzerinde yaptığı etkilerdir. Bu konuya odaklanan ve geçmiş iki yüzyıla dayanan çalışmalar bize çalıştırılan çocukların bedensel gelişimlerinin ve sağlıklarının çalışmadan olumsuz yönde etkilendiklerini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak son yıllarda, çalışmanın, özellikle de "hafif" işlerde faaliyet göstermenin çocukların sağlığı ve fiziksel gelişimi üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu ileri süren araştırmaların yayımlandığı görülmektedir. Bu yazıda da aydınlatılmaya çalışıldığı gibi, "ağır" işlerde çalışmak tartışmasız bir biçimde çocukların bedensel ve ruhsal sağlığında onarılmaz yaralar açmaktadır. Çocukların "hafif" işlerde çalışması söz konusu olduğunda ise yaşlılarından koparılmış bir ortamda, özellikle de yetişkinler arasında sosyalleşmenin getirdiği pek çok bilişsel ve psikolojik sorunla karşılaşmaktadır. Tüm bu bulgular çocukların çalıştırılmasının her halükarda zararlı sonuçlar doğurduğunu, dolayısıyla ortadan kaldırılması gereken bir sosyal/ekonomik bir problem olduğunu ortaya koymaktadır.

Dipnotlar

1. Ekonomik faaliyet içerisinde bulunan ve çalıştırılan çocuklara ilişkin verilen bu rakamların gerçek değeri yansıtmadığı rahatlıkla söylenebilir. Örneğin bu yazıda temel aldığımız ILO kaynaklı yayında, kapitalizme yeni geçiş yapan Doğu Avrupa ve Orta Asya ülkelerinin yanı sıra Pasifik ve Karayipler'de veri elde etmede sıkıntıların olduğu itiraf edilmektedir (1). Daha ilginç olan nokta, aynı raporda endüstrileşmiş ekonomilerin de veri elde etmede problemleri olduğunu belirtmesidir. Bunların dışında, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde yaşanan savaşlar ve toplumsal çalkantıların tetiklediği göçler nedeniyle çalıştırılan çocuk sayısının arttığı da bir gerçektir.

2. Öte yandan son yıllarda çalışmanın çocukların sağlığını olumsuz yönde etkilemediğini dile getiren araştırmacıların sayısında da belirgin bir artış gözlenmektedir. Bu konudaki görüşlerin eleştirel bakış açısıyla ele alınıp değerlendirildiği bir çalışma için bkz. (6).
3. ILO'nun bahsi geçen yayınında domestik işlerde çalışma hizmet sektörü içerisinde yer almıştır. Domestik işlerde çalışan çocukların oranı ise yüzde 6,9'dur (1).
4. Bu arada, Türkiye'de 2012 yılında TÜİK/ILO tarafından yapılan araştırmaya göre tarım alanında ekonomik faaliyet içerisinde bulunan çocuk sayısı 399.000 olup, bunların 200.000'i yani yaklaşık yarısı 6-14 yaşları arasındadır (2).

Kaynaklar

1. ILO (International Labour Organization) (2013) "Marking progress against child labour: global estimates and trends 2000-2012." International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC). Geneva: ILO, 2013.
2. ILO-TÜİK "(2013) Çalışan Çocuklar. Working Child, 2012." Türkiye İstatistik Kurumu/ International Labour Organization. Ankara, 2013.
3. Ortiz-Ospina E, Roser M. (2016) "Child labor." <https://ourworldindata.org/child-labor/> (Erişim: 20 Ocak 2017).
4. "Türkiye'de çocuk işçiliği yine yükselişte". (2016) <https://www.dw.com/tr/turkiyede-çocuk-işçiliği-yine-yükselişte/a-19324253> (Erişim: 22 Ocak 2017)
5. Fassa AG, Facchini LA, Dall'Agnadoll MM, Christiani DC. (2000) "Child labor and health: problems and perspectives." *Int J Occup Environ Health* 2000;6:55-62.
6. Duyar İ. (2013) "Çalış(tır)an çocuklarda bedensel yıpranmalar". *İnsanbilim Dergisi* 2013;2(1):1-14.
7. What is child labour?. <https://www.ilo.org/ipec/facts/lang--en/index.htm> (Erişim 2 Şubat 2017).
8. Wilk VA. "(1993) Health hazards to children in agriculture." *Am J Ind Med* 1993;24:283-290.
9. Forastieri V. (2002) Children at work: health and safety risks. (2nd ed.) ILO Child Labour Collection: Geneva, s. 31.
10. Wright S, Marlenga B, Lee B. (2013) Childhood agricultural injuries: an update for clinicians. *Curr Probl Pediatr Adolesc Health Care* 43:20-44.
11. International Institute of Tropical Agriculture, Sustainable Tree Crops Program. (2002) "Child labor in the cacao sector of West Africa: a synthesis of findings in Cameroon, Côte d'Ivoire, Ghana and Nigeria." US Agency for International Development/US Department of Labor/ International Labour Organization, 2002.
12. Hurst P. (2007) "Health and child labor in agriculture." *Food Nutr Bull* 2007;28(2000 Suppl.):S364-S371.
13. Kotb SAM, Mohamed AG, Khalek EMA, Yones DA. (2011) "Agricultural labor among school children in rural Assiut, Egypt." *Life Sci J* 2011;8(2):323-339.
14. Suruda A, Philips P, Lillquist D, Sesek R. (2003) "Fatal injuries to teenage construction workers in the US." *Am J Ind Med* 2003;44:510-514.
15. ILO (1996) "Child labour surveys: results of methodological experiments in four countries, 1992-1993." Geneva: International Labour Organization, 1996.
16. Tiwari RR. (2005) "Child labour in footwear industry: possible occupational health hazards." *Ind J Occup Environ Med* 2005;9(1):7-9.
17. Szymczak W, Sobala W, Wilczynska U, Szeszenia-Dabrowska N. (2003) "Assessment of risk of death due to malignant neoplasms induced by occupational exposure in a rubber footwear plant." *Med Pr* 2003; 54: 221-228.
18. ILO. "Footwear industry. Encyclopedia of Occupational Health & Safety. <http://www.iloencyclopaedia.org/part-xiv-42166/leather-fur-and-footwear/143-88-leather-fur-and-footwear/footwear-industry> (Erişim tarihi: 25 Şubat 2017)
19. Esin MN, Bulduk S, İnce H. "Workrelated risks and health problems of working children in urban Istanbul, Turkey" *J Occup Health* 2005;47:431-436.
20. Çağdaş S. "İstanbul ilinde sanayide çalışan çocukların karşılaştıkları istismar ve ihmaller" İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), 2002.
21. Duyar İ, Özener B. "Çocuk İşçiler: Çarpık Gelişen Bedenler. Ankara: Ütopya Yay., 2003.
22. Duyar İ. "Growth patterns and physical plasticity in adolescent laborers" *Collegium Antropologicum* 2008;32(2):403-412.
23. Duyar İ, Özener B. "Growth and nutritional status of male adolescent laborers in Ankara, Turkey" *American Journal of Physical Anthropology* 2005;128:693-698.
24. Duyar İ. "Çocuk işçiliği ve bedensel gelişim üzerindeki etkileri" *Toplum ve Hekim* 2007;22(5):344-349.
25. Duyar İ. "Genç işçilerin vücut boyutlarında çalışma geçmişine bağlı olarak meydana gelen değişimler" 9. Ulusal Ergonomi Kongresi, 16-18 Ekim 2003, Denizli, Pamukkale Üniversitesi Yay., 2004, s. 66-72.
26. Fişek G. Çocuk işçilerin mediko-sosyal sorunları araştırması. Yayınlanmamış Araştırma Raporu, 1986.
27. Fırat M. 15 yaş altı çalışan çocuklar ile aynı yaş grubundaki okuyan çocukların sağlık ve sosyal yönünden karşılaştırılması. Marmara Üniversitesi Marmara Tıp Fakültesi Doktora Tezi, 1998.
28. Polat A, Köseli O. Sanayide çalışan adolesanlarda antropometrik ölçümler. 43. Milli Pediatri Kongresi, 20-23 Eylül 1999, Ankara.
29. Çağlayan Ç, Hamzaoğlu O, Yavuz Cİ, Yüksel S. "Working conditions and health status of child workers: cross-sectional study of the students at an apprenticeship school in Kocaeli" *Pediatr Int* 2010;52:6-12.●